

Aprófalvas településállományunk differenciálódási folyamatai

BAJMÓCY PÉTER¹–BALOGH ANDRÁS²

Abstract

Growing differences within the type of tiny villages

It is well known that tiny villages have been the most underprivileged settlements in Hungary over the past fifty years. This derived not only from the size but also from their low political prestige. Tiny villages (with less than 500 inhabitants) strongly differ from the other types of settlements, and there are considerable differences within the group itself. In order to reveal their characteristic features, data were arranged into six groups: 1. Settlement size, 2. Age structure, 3. Economy, 4. Tourism, 5. Living conditions. The most development settlements were singled out on this basis. The first twenty of them appeared to be found in the Transdanubian regions. Settlements size is crucial in social and economic life of the villages. There are striking differences between the villages with less than 100 inhabitants and those with population 100 to 200. After the examination of their location and size an attempt was made to establish the subtypes of tiny villages using cluster analysis. Seven clusters were identified showing the most relevant characteristics of these villages.

Bevezető

Közismert tény, hogy az aprófalvak az elmúlt fél évszázadban a magyar településhálózat leghátrányosabb helyzetű elemei közé tartoztak. Hátrányos helyzetük nem csak méretükből fakad, hanem abból is, hogy az államszocialista településpolitika felváltva hol a „megtűrt”, hol a „megszüntetendő”, de soha sem a „fejlődőképes” címkével illette ezeket a kis településeket. Az 1950-es évek szocialista falumodellje életképtelennek minősítette az aprófalvakat, később, az Országos Településhálózat-fejlesztési Konceptió (1971) is lényegében „funkció nélküli” településeknek tekintette őket. Ily módon 2070 település – köztük a teljes aprófalvas állomány – került az ún. „egyéb” kategóriába. Az infrastrukturális ellátatlanság, a rossz életkörülmények, a munkalehetőségek hiánya és a településfejlesztési tiltások miatt tömegével hagyták el lakóik – leghamarabb és legnagyobb mértékben a jobban képzettek – az aprófalvakat (KULCSÁR V. 1976), ami jelentős mértékben hozzájárult marginalizálódásuk fokozódásához (öregedő korszerkezet, alacsony iskolai végzettség, leromló lakókörnyezet stb.). Így a településföldrajzi vizsgálatok is csaknem homogén, elmaradott aprófalvas tele-

¹ Egyetemi tanársegéd, Szegedi Tudományegyetem, Gazdaság- és Társadalomföldrajz Tanszék, Szeged

² PhD-hallgató, Szegedi Tudományegyetem, Gazdaság- és Társadalomföldrajz Tanszék, Szeged

püléstípusról tudnak beszámolni (BELUSZKY P.–SIKOS T. T. 1982). Ugyanakkor néhány más országgal szemben Magyarországon csak alig néhány falu jutott a teljes kihalás állapotába (az ismert Gyűrűfű mellett még mintegy másfél tucat, zömmel baranyai kisközség).

Összességében a faluhálózatban a rendszerváltozás politikai hatásai kedvezőek voltak. (ENYEDI GY. 1996). A korábbi közös tanácsokkal szemben elvileg ma minden település önállóan gazdálkodhat, dönthet a rendelkezésére álló források felhasználásáról, alakíthatja településközi kapcsolatait. Új fejlődési perspektívák nyíltak az aprófalvak előtt: az egyéni gazdálkodásra épülő mezőgazdasági formák újraéledése, a helyi vállalkozói réteg megjelenése, az idegenforgalomban rejlő lehetőségek révén is több kitérés lehetőség áll a kistalvak rendelkezésére. Ezekkel azonban korántsem tud minden aprófalva egyformán élni, így e településkategória differenciáltsága valószínűsíthetően sokkal nagyobb mértékű napjainkban, mint egy-két évtizeddel ezelőtt.

A vizsgálat célja és alkalmazott módszerei

Mivel az 1980-as évtized közepe óta lényegében nem készült átfogó, földrajzi jellegű tanulmány az aprófalvak társadalmi-gazdasági helyzetéről, dolgozatunkban most erre teszünk kísérletet. A hazai szakirodalomban legtöbbször alkalmazott beosztás alapján (KULCSÁR V. 1976; ENYEDI Gy. 1980; BELUSZKY P. 1988; SIKOS T. T. 1990) az 500 főnél nem népesebb községeket tekintik aprófalvaknak.

Abból a feltételezésből kiindulva, hogy egy település gazdasági és társadalmi helyzetét, fejlettségét nem csak a mérete, ill. földrajzi helyzete határozhatja meg, hanem abban fontos szerepet játszhat a települési környezet is, célszerű lehet aprófalvak helyett *aprófalvas (kis)területeket* vizsgálni.

Akkor nevezhetünk egy kistérséget aprófalvasnak, ha átlagos településsűrűsége meghaladja a 4 település/100 km²-t (CSATÁRI B. 2000a, b). Magyarországon 63 olyan kistérség létezik, amely e kategorizálás alapján aprófalvasnak tekinthető, s ezek az 500 főnél kisebb lélekszámú falvak 87%-át foglalják magukban. Viszont e kistérségek településeinek csak 47%-a 500 főnél kisebb lélekszámú. Különleges esetekben találhatunk olyan területeket, amelyek egyrészt aprófalvasnak minősültek, ám egyetlen, az általunk elfogadott meghatározás alapján aprófalunak tekintett község sem tartozik hozzájuk (Pilisvörösvári, Szentendre, Váci és Baktalórántházi kistérség). Másrészt van olyan kistérség is, ahol a településsűrűség nem éri el a 4 település/100 km² határértéket, de 26 településből 14 félezernél kevesebb lakosú (pl. a Csurgói kistérség).

A fentiek alapján csak az 500 fő alatti települések képezték kutatásunk tárgyát (2000. jan. 1-jén ez 1036 települést jelentett). Ettől az elvtől egyedül a Pest megyei Pócsmegyer esetében tértünk el, melynek lakónépessége 2000-ben ugyan 475 fő volt, ám a településhez tartozó nagy kiterjedésű üdülőterület miatt a lakcímbjelentések megbízhatatlanok, így a település számos adata igen torz (KOVÁCS K. 1999). Ezért a település vizsgálatból való kihagyása mellett döntöttünk. (Ezt igazolja az is, hogy a 2001-es népszámlálás előzetes adatai alapján Pócsmegyer lakónépességét 1114 főnek számolták.)

Vizsgálatunk célja annak kiderítése volt, hogy különböző mutatók felhasználásával kimutathatók-e területi, vagy településméretből fakadó különbségek a hazai ap-

rófalvas településállományon belül. 32 adat felhasználásával hat mutatócsoportot különítettünk el: népességszám, korszerkezet, gazdaság, idegenforgalom, életminőség, közlekedési helyzet. Az egyes csoportokba az alábbi mutatókat soroltuk³:

A) Népességszám:

1. lakónépesség 2000. jan. 1-jén;
2. népességszám-változás 1960–1990 között;
3. vándorlási különbözet 1995–2000 között;
4. a kistérség falvainak átlagos lakónépessége;
5. helyben tanuló általános iskolások száma;
6. óvodai férőhelyek száma.

B) Korszerkezet:

7. születési ráta, 1995–2000 évek átlaga;
8. halálozási ráta, 1995–2000 évek átlaga;
9. előreagedési index;
10. átlagéletkor.

C) Gazdaság:

11. a mezőgazdasági vállalkozások aránya;
12. regisztrált munkanélküliek aránya munkaképes korú népességből, 2001;
13. adózók aránya a munkaképes korú népességhez viszonyítva;
14. 1 főre jutó személyi jövedelemadó-alap 1999-ben;
15. vállalkozások aránya a lakónépességhez viszonyítva.

D) Idegenforgalom:

16. vendégéjszakák száma a kereskedelmi szálláshelyeken;
17. magánüdülők száma 2001-ben;
18. vendéglátóhelyek száma;
19. idegenforgalmi adottságok⁴.

E) Életminőség:

20. laksűrűség;
21. 3 és több szobás lakások aránya, 2001;
22. 100 főre jutó személygépkocsik száma;
23. vízvezeték-hálózatba bekötött lakások aránya;
24. háztartási gázfogyasztók aránya;
25. csatornahálózatba bekötött lakások aránya;
26. 100 főre jutó vezetékes telefonfővonalak száma;

³ Külön jelzés hiányában a mutatók 2000-re, vagy 2001. jan. 1-re vonatkoznak.

⁴ Hegyvidék, dombvidék, Balaton-part, Balaton, Velencei-tó, Tisza-tó közelsége, folyó- és tópart, nemzeti park, tájvédelmi körzet, természetvédelmi terület, arborétum, világörökség, borvidék, bortermő hely, vár, kastély, kúria, nevezetesebb templom, múzeum és gyűjtemény, kiemelt attrakció, lokalikum, vadászat és halászat súlyozott pontszámai.

27. kiskereskedelmi üzletek száma;

28. ellátottság⁵.

F) Közlekedési helyzet:

29. legközelebbi város távolsága, súlyozva⁶;

30. megyeszékhely távolsága időben (tömegközlekedés);

31. kistérségi központ távolsága időben (tömegközlekedés);

32. kistérségi központba induló járatszám (vonat, autóbusz).

Az aprófalvak helyzetének értékelésekor először az egyes mutatókat külön-külön vizsgáltuk települési, ill. megyei szinten, valamint népességnagyság kategóriánként.

Az egyes mutatók elemzése után megkíséreltük az adott paramétercsoport-hoz tartozó mutatók mindegyikének figyelembe vételével egységesen jellemezni az aprófalvak különböző adottságait. Így végül az egyes mutatók esetében a legmagasabb értékkel rendelkező település 100-as, a legrosszabb nullás értéket kapott, a többi település eloszlása pedig megfelelt az eredetinek, azaz a mutatókon egységnormálást hajtottunk végre⁷. Ezután az így kapott értékeket összeadva kaptuk az egyes mutatócsoportok összpontszámait. Ezt követően a 6 mutatócsoport alapján képzett összesített érték adta meg a települések fejlettségét bemutatni hivatott pontértéket. Talán kézenfekvőbb lett volna a faktoranalízis használata, azonban ezt végül elvetettük, ugyanis arra is kíváncsiak voltunk, hogy az egyes jellegükben alapvetően különböző mutatócsoportok tekintetében külön-külön hogyan differenciálódnak az aprófalvak, s erre ez a módszer nem alkalmas.

A kutatás zárásaként a települések faktoronkénti összpontszámainak felhasználásával clusteranalízist végeztünk, így határoztuk meg az aprófalvak lehetséges típusait.

Az aprófalvak térbeli eloszlása

Az aprófalvak térbeli eloszlása jelentős különbségeket takar mind megyei, mind pedig kistérségi szinten. Arányuk vizsgálható az aprófalvas települések száma szerint, ill. az aprófalvakban élő népességnek az össznépességben belüli aránya alapján is. Az ország településeinek csaknem egyharmada tartozik ebbe a kategóriába, különösen Baranya (68%), Zala (60%), Vas (59%), Veszprém (48%), Somogy (44%) és Borsod-Abaúj-Zemplén (39%) megyékben fordulnak elő jelentős arányban. A kisközségek-

⁵ Házi orvosok száma, kiskereskedelmi üzletek száma, gyógyszerész, körjegyzőség, posta.

⁶ Gravitációs modellel, a legközelebbi város népessége, osztva a város és a község közötti távolságának négyzetével.

⁷ Pl. az idegenforgalmi vonzerő esetében Hollókő (és Hegymagas) 15 pontot kapott, azaz az értéke 100-as, míg többek között a Vas megyei Gyanógeregye 0 ponttal lett értékelve, így az értéke is 0 maradt. Jósvalfő eredeti pontszáma 10 volt, értéke az egységnormálást követően $(10-0)/(15-0) \cdot 100$, azaz 66,7 lett, ahol 10 Jósvalfő pontszáma, míg 15 a legmagasabb, 0 pedig a legalacsonyabb pontszámmal rendelkező település.

ben az ország népességének mindössze 2,9%-a él. Legnagyobb a lakosságon belüli arányuk Baranya (13,7%), Vas (13,2%) és Zala (12,4%) megyékben (1. táblázat).

1. táblázat. Az aprófalvak számának és lakosságának megyénkénti eloszlása

Megye	Település db	Apró-falu db	Népesség-szám, fő	Aprófalvak népessége, fő	Aprófalvak aránya, %	Aprófalva-ban élők aránya, %	Átlagos népesség-szám, fő
Bács-Kiskun	117	6	532 465	1947	5,1	0,4	325
Baranya	302	206	400 806	54794	68,2	13,7	266
Békés	75	4	391 702	1320	5,3	0,3	330
Borsod-Abaúj-Zemplén	355	138	729 965	36206	38,9	5,0	262
Csongrád	60	4	417 668	1904	6,7	0,5	476
Fejér	107	6	423 531	1934	5,6	0,5	322
Győr-Moson-Sopron	173	49	424 507	14163	28,3	3,3	289
Hajdú-Bihar	82	5	541 581	1388	6,1	0,3	278
Heves	118	10	322 629	3513	8,5	1,1	351
Jász-Nagykun-Szolnok	78	5	410 694	1847	6,4	0,4	369
Komárom-Esztergom	73	7	311 770	2800	9,6	0,9	400
Nógrád	128	28	216 538	8124	21,9	3,8	290
Pest	185	6	1 032 672	1943	3,2	0,2	324
Somogy	244	107	330 261	30799	43,9	9,3	288
Szabolcs-Szatmár-Bereg	228	35	569 676	10618	15,4	1,9	303
Tolna	108	30	243 701	10412	27,8	4,3	347
Vas	216	128	266 411	35251	59,3	13,2	275
Veszprém	225	107	371 862	30195	47,6	8,1	282
Zala	257	155	293 233	36232	60,3	12,4	234
<i>Összesen:</i>	<i>3136</i>	<i>1036</i>	<i>10 007 486</i>	<i>285390</i>	<i>33,0</i>	<i>2,9</i>	<i>275</i>

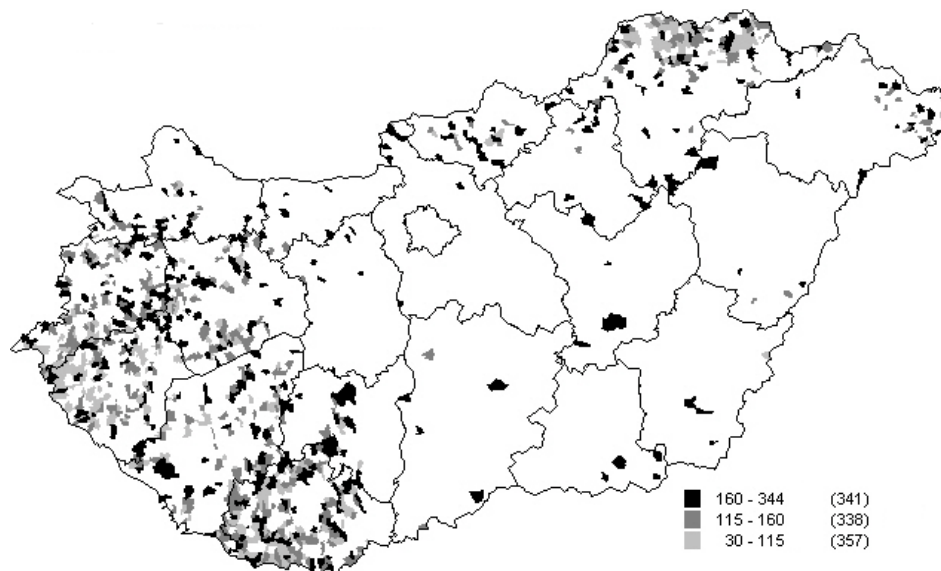
Forrás: KSH

A táblázatból megállapítható, hogy azokban a megyékben, ahol kevés az aprófalv, ott az átlagos népességszámuk viszonylag magas. Ugyanakkor a legalacsonyabb értékekkel éppen az előbb felsorolt aprófalvas megyék rendelkeznek.

Mutatócsoportonkénti elemzés

Népességszám-településméret

A csoportot alkotó mutatók bár sokszínűek, a népességszámmal való szoros korrelációjuk miatt kerültek ugyanabba a mutatócsoportba (1. ábra). E mutató alapján a legmagasabb értékeket az alföldi települések kapták, a saját és környező települések nagy

1. ábra. A népességszám-településméret mutatócsoport értékei

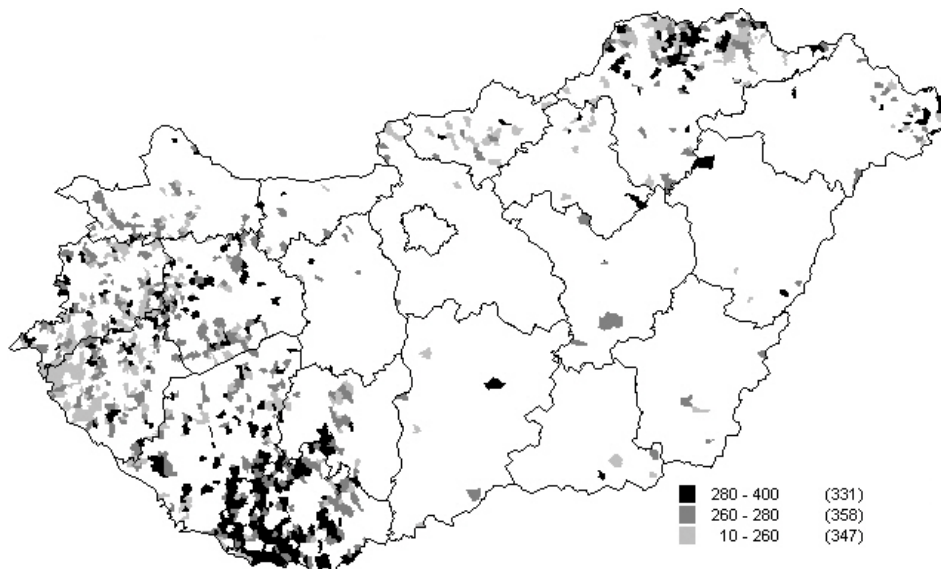
Values of population-settlement size index-group

népességszáma, és az ezzel összefüggő magas óvodai és iskolai férőhelyszám révén. Vannak azonban olyan térségek, ahol az alacsony pontértékű települések többé-kevésbé egységes tömböt alkotnak (Cserehát, Ormánság, Göcsej, Őrség), így helyzetük e térségekben különösen nehéz. 1960 és 1990 között a jelenlegi 1036 aprófalv népességének 43%-át veszítette el, s ezen időszak alatt mindössze 20-ban nőtt a népesség.

Amíg a korábbi évtizedekben az aprófalvak vándorlási vesztesége a legnagyobb volt a település kategóriák között (KOVÁCS K. 1990), addig napjainkban az elvándorlás jelentősen mérséklődött (a vándorlási egyenleg 0,1 ezrelék), sőt az aprófalvak 47%-ának 1995–2000 között már pozitív volt a vándorlási egyenlege. A vándorlási nyereség azonban igen szelektív. Elsősorban a Nyugat-Dunántúlra, a nagyvárosok környékére és a kiemelkedően kedvező idegenforgalmi lehetőségekkel rendelkező aprófalvakra jellemző, bár több esetben a kedvezőtlen nagyvárosi életkörülmények hatására előfordul, hogy egyes kelet-magyarországi kistalvak is (esetleg roma-) népességfelvevőkké váltak.

Korszerkezet

A korszerkezeti mutatók (születési és halálozási ráta, átlagéletkor és előre-gedési index) csak látszólag kapcsolódnak az első mutatócsoporthoz – mindkettő a települések népességével kapcsolatos –, de a két csoport településenkénti és területi el-

2. ábra. A korszerkezeti mutatócsoport értékei
Values of age-structure index-group

oszlása alapvetően eltérő képet mutat. (2. ábra). E mutatót illetően kifejezetten kedvező értékekkel találkozunk a legtöbb baranyai és borsodi kis falu esetében, mozaikosabb viszont az eloszlás elsősorban Veszprém, de Vas, Zala és Szabolcs-Szatmár-Bereg megyékben is. Ezek az eltérések csak részben magyarázhatók a demográfiai tényezők ismert megyei eltéréseivel, szorosabb az összefüggés a cigányság területi elhelyezkedésével. Ezt igazolja, hogy a legkedvezőbb természetes szaporodással és elöregedési indexszel a baranyai és somogyi aprófalvak rendelkeznek, megelőzve a Szabolcs-Szatmár-Bereg, Borsod-Abaúj-Zemplén és Hajdú-Bihar megyeieket.

A települések mutatócsoporton belüli pontérték-listáját szinte teljes egészében cigánylakta falvak vezetik: Csenyéte, Kiscséc, Gilvánfa, Fáj, Rinyabesenyő, Kistamási, Uszka. A rangsorban ötödik helyezett, mindösszesen 27 lakosú, Vas megyei Nemesmedves más okból – nevezetesen pozitív vándorlási egyenlege, valamint alacsony halálozási rátája miatt – mutat kedvező értéket.

Gazdaság

Az aprófalvak gazdasága természetesen önmagában nem értelmezhető, hiszen munkaadói és munkavállalói oldalról is ezernyi szállal kötődnek a környező nagyobb falvakhoz, ill. városokhoz. A megfelelő mutatók kiválasztása, amelyekkel az aprófalvak gazdasági teljesítő-képességét próbáltuk érzékeltetni, nem csak emiatt volt több okból is problematikus.

Az egyik gondot a mezőgazdasági vállalkozások aránya jelentette. A legtöbb mutató esetében ugyanis egyértelmű volt, hogy a skála valamely végpontján lévő település a legjobb az adott mutatót tekintve. (Pl. az egy főre jutó személyi jövedelemadó esetében könnyen belátható, hogy a rangsor elején lévő települések helyzete a legkedvezőbb.) A mezőgazdasági vállalkozások aránya esetén viszont a kérdés nem ilyen egyszerű. Nehéz ugyanis eldönteni, hogy a mezőgazdasági vállalkozások össz-vállalkozásokon belüli aránya, amely értékig tekinthető még jónak, ill. inkább kedvezőtlennek. Végül a mezőgazdasági vállalkozások alacsony arányát tekintettük kedvezőnek⁸.

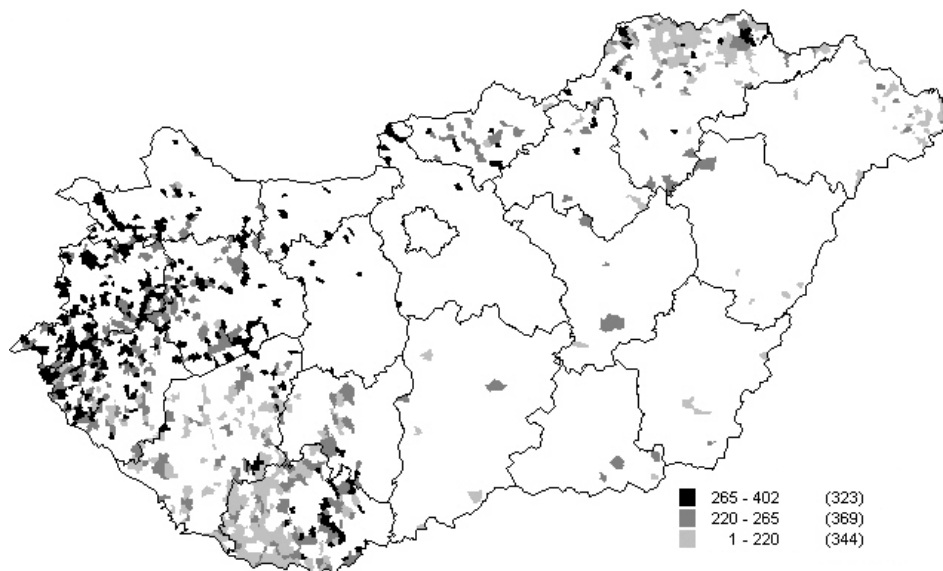
A másik gondot a munkanélküliség mérése jelentette. A Munkaügyi Központok által közölt adatok ugyanis csak a regisztrált munkanélküliekről tájékoztatnak. Ez azonban a tényleges foglalkoztatási helyzetet az esetek nagy részében nem jellemzi pontosan. Így ezt kiegészítendő vezettük be az „*adózók aránya a munkaképes korú népességhez viszonyítva*” nevű mutatót, amely néhány esetben ugyan szintén torzít (leginkább a száz főnél kisebb lélekszámú falvaknál), de a legtöbb esetben pontosabb képet nyújt a munkanélküliség helyzetéről. A mutató helyett alkalmazható lenne az aktív keresők aránya – amely jóval egyszerűbb –, ez azonban települési szinten jelenleg nem áll rendelkezésre.

Az aprófalvak „gazdasági teljesítőképességét” jellemző mutatók esetében jelentős regionális különbségek mutathatók ki (BALOGH A. 2000) (3. ábra). Az átlagosnál jobb értékkel rendelkező falvak túlnyomórészt a nyugat-dunántúli megyékben, ill. Veszprémben és Fejérben található. Elsősorban a kedvezőbb általános gazdasági környezetnek (alacsony munkanélküliségi ráta, magas vállalkozási aktivitás, piacképes foglalkozási szerkezet), ill. az átlagosnál jobb idegenforgalmi adottságoknak köszönhető mindez. Ezt támasztja alá a települési rangsor is: egyrészt az, hogy az első 20 helyezett közül 7 község Veszprém megyei, 4 vasi, 3 zalai, 2 pedig Fejér megyei, másrészt, hogy az első 100 helyezett közül mindössze 2 olyan település van, amely nem a Dunántúlon fekszik, a 7. Nagyhuta, ill. a 93. Muhi (mindkettő Borsod-Abaúj-Zemplén megyei).

Idegenforgalom

A négy vizsgált mutató közül a *vendégéjszakák számában* mutatható ki a legnagyobb mértékű településenkénti differenciálódás. Ezt igazolja egyrészt, hogy az összes eltöltött vendégéjszaka több mint 70%-a a rangsor első 10 kisközségére esik, másrészt, hogy a mutatón belüli relatív szórás is itt a legmagasabb: 10,44. 948 aprófaluban – az összes aprófal 91,5%-a – egyetlen vendégéjszakát sem töltöttek 2000-ben. A csoportból toronymagasan kiemelkedik Szántód (120,2 ezer vendégéjszaka/év; az összes aprófaluban töltött vendégéjszaka negyede). Azok a települések, ahol a vendégéjszakák száma jelentősen meghaladja az átlagot, néhány kisebb-nagyobb tájegységben koncentrálódnak.

⁸ Hasonló helyzet áll elő a születési ráta esetében is, ahol végül a magas értéket tekintettük pozitívnak.

3. ábra. A gazdasági mutatócsoport értékei

Values of economic index-group

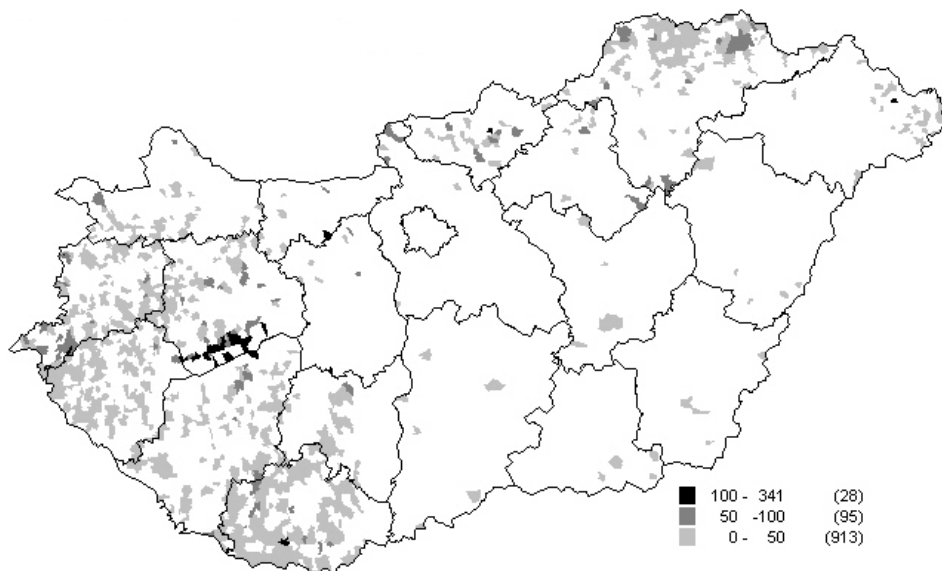
nak. Ezek közül is kiemelkednek a Balaton-környéki aprófalvak, mellettük az Őrség, az Aggteleki-karszt, a Zempléni-hegyvidék és a Zselic néhány aprófalva.

Valamennyi idegenforgalmi mutató közül *a vendéglátóhelyek száma* az egyetlen, amelynek alakulását nem csak a turizmus, hanem a település mérete is jelentősen befolyásolja. Ugyanakkor a szélsőségesen magas értékek kizárólag az idegenforgalmi jelentőségű településekhez köthetők.

A *magánüdülők számának* területi eltérései sokban hasonlítanak a vendégéjszakák alakulásához. A szélsőségek ez esetben is jelentősek (több mint 40% a rangsor első 10 kisközségére esik). Az e téren is kiemelkedő Balaton-parthoz a vendégéjszakák számánál hangsúlyosabban zárkóznak fel az egyes regionális (pl. Zemplén, Börzsöny, Tisza-tó, Zselic), ill. helyi jelentőségű célterületek (pl. a Vas megyei Hegyhátszentjakab [Vadása-tó], Döröske, valamint a Csepel-szigeti Lórév).

Az *idegenforgalmi vonzerőt* kifejező mutató jelentőségét az adja, hogy megmutatja, milyen – az adott település gazdasági, társadalmi helyzetétől független – kiaknázható adottságokkal rendelkeznek az aprófalvak, továbbá az idegenforgalmi fejlesztések megalapozására milyen lehetőségek állnak rendelkezésükre. Megyei szinten Nógrád és Pest (a Börzsöny, ill. Hollókő révén), Veszprém (Balaton-felvidék) és Fejér (a Velencei-tóhoz közeli Nadap, valamint az ásványvízéről közismert Moha) megyék kapták a legmagasabb értékeket.

Az aprófalvak össz-idegenforgalmi helyzetét egyenközű eloszlással bemutató térkép (4. ábra) szerint az aprófalvak döntő többségében a helyi idegenforgalom

4. ábra. Az idegenforgalmi mutatócsoport értékei

Values of tourism index-group

szerepe egyáltalán nem jelentős (a vizsgált települések több mint 96%-a az utolsó tízbe esik). Az idegenforgalom igen erőteljes differenciáltságát igazolja továbbá, hogy a legjobb ötödbe egyedül Szántód, de az alatt lévő két kategóriába is csupán 7 kisközség tartozik. A területi szerkezet néhány átlag alatti északi-középhegységbeli és nyugat-dunántúli községtől eltekintve a „Balaton és más semmi” szlogenrel jellemezhető.

Összességében megállapíthatjuk, hogy a falusi turizmus nem jelent gyógyírt a kis lélekszámú falvak múltból (is) gyökerező, összetett társadalmi és gazdasági problémáira. Nagyon szűk azon települések köre, amelyek gazdasági megújulásában az ágazat jelentős szerepet tud vállalni. A kedvező földrajzi fekvés – mindenekelőtt a legjelentősebb idegenforgalmi vonzerőként jelentkező Balaton közelsége – az, amely alapvetően differenciálja az aprófalvakat, mind az idegenforgalomban rejlő lehetőségek, mind pedig az ebből fakadó gazdasági előnyök kihasználásában.

Életminőség

A mutatócsoport a benne foglalt mutatók nagy száma (9) miatt talán a legpontosabb képet mutatja az aprófalvak helyzetéről. Érzékelteti a kisközségek infrastrukturális helyzetét és ellátottságát, valamint a helyi társadalom életszínvonalát. A gazdasági helyzethez hasonlóan ez esetben is jelentős regionális fejlettségbeli eltérések mutathatók ki (2. táblázat).

2. táblázat. Az aprófalvak megyei átlagainak rangsora az életminőségi mutatók alapján

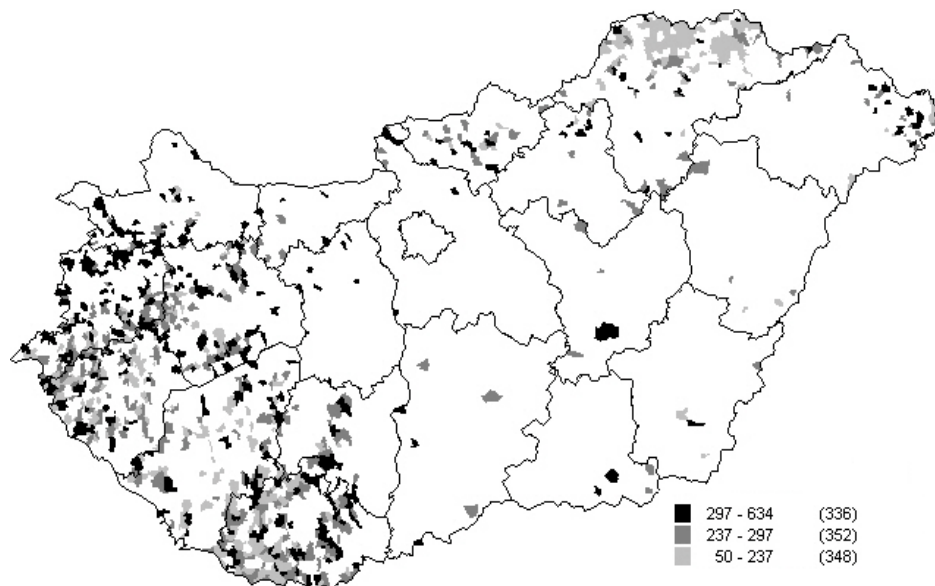
Mutató	I.	II.	III.
Laksűrűség	Baranya	Tolna	Fejér
3 és több szobás lakások aránya	Tolna	Komárom-E.	Somogy
Személygépkocsi-ellátottság	Fejér	Győr-M-S.	Bács-Kiskun
Vízvezeték-ellátottság	Győr-M-S.	Veszprém	Fejér
Vezetékes gáz-ellátottság	Fejér	Csongrád	Heves
Csatornázottság	Komárom-E.	Győr-M-S.	Vas
Vezetékes telefon-ellátottság	Pest	Komárom-E.	Győr-M-S.
Intézményi ellátottság	Békés	Jász-N-Sz.	Bács-Kiskun
Kiskereskedelmi ellátottság	Békés	Csongrád	Jász-N-Sz.

A csoport összetettségét igazolja, hogy az egyes mutatók esetében más és más megyei rangsort kapunk. Összefüggés mutatható ki az intézményi és a kiskereskedelmi ellátottság, valamint a csatornázottság és a telefonellátottság alapján felállított rang sor esetében. Két olyan megye van, amelynek aprófalvai négyszer szerepelnek az első három hely valamelyikén: Fejér és Győr-Moson-Sopron. Az aprófalvas megyék közül Zala, ill. Szabolcs-Szatmár-Bereg egyetlen életminőséget kifejező mutató esetében sem található a legjobb három között. Ezt támasztja alá az 5. ábra, kihangsúlyozva a kistérségi szinten megmutatkozó eltéréseket is. Kedvezőtlen helyzetű összefüggő övezet található Borsod-Abaúj-Zemplén É-i részén, az Edelényi, az Encsi és a Sátoraljaújhelyi kistérségek aprófalvas vidékein, valamint Baranyában a Sellyei, Zala megyében pedig a Zalaszentgróti kistérségekben.

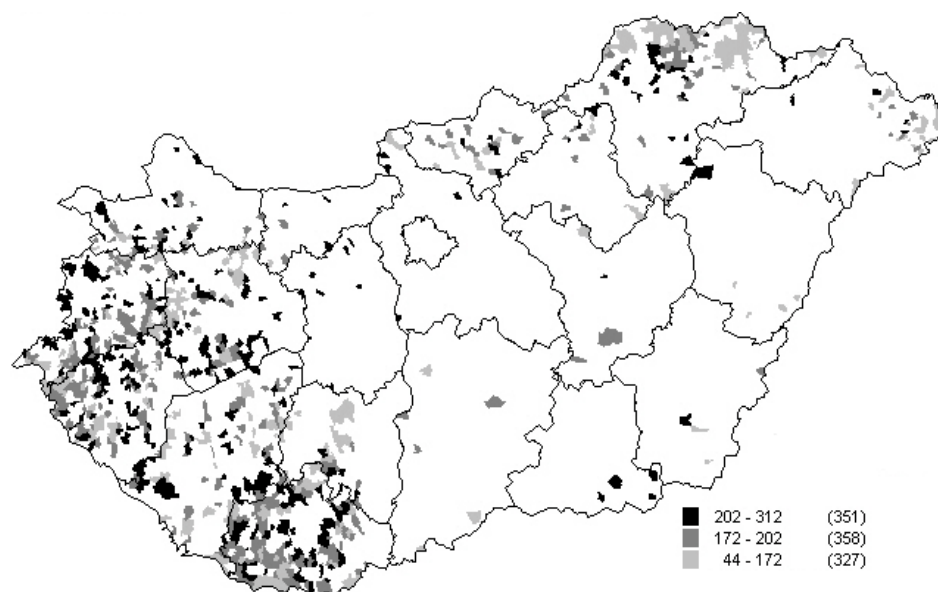
Közlekedési helyzet

A kutatáshoz használt adatbázisok közül az aprófalvak közlekedési helyzetét jellemzők összeállítása volt a legnehezebb, így a kiválasztott mutatók is talán itt a legvitathatóbbak. A tömegközlekedési járatszámok és menetidők figyelembe vételével kívántuk jellemezni az aprófalvaknak a kistérség- és megyeközpontjukhoz, valamint a legközelebbi városhoz viszonyított helyzetét. E viszonylatok azok, amelyek az aprófalvak legintenzívebb térkapcsolatait rajzolják ki. A legközelebbi város esetében a távolságon túl a város mérete sem elhanyagolható, hiszen a településméret szoros kapcsolatban áll az ott fellelhető szolgáltatások választékával és minőségével.

A legkedvezőbb közlekedési helyzetben az egyes nagyvárosok (Pécs, Zalaegerszeg, Szombathely, Sopron) környékén lévő aprófalvak vannak, különösen az a néhány, amelyek az autóbusz-közlekedés mellett vasúti megállóhellyel is rendelkezik (6. ábra). Ugyanakkor egyes közismerten periférikus területek a legkedvezőtlenebb kategóriába kerültek (Veszprém megye Ny-i határvidéke, az Őrség, az Ormánság határmenti területei, az Aggteleki-karszt, a Cserehát, a Zempléni-hegység vagy Szatmár térsége). Öt falunak egyáltalán nincs tömegközlekedési kapcsolata (Nemesmedves, Iborfia, Tornakápolna, Gagyapáti, Kaszó, az utóbbi kivételével alig egy-két tucatnyi lakossal), de ide sorolható a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Litka is, amit csupán 3 buszjárat érint hetente.

5. ábra. Az életminőségi mutatócsoport értékei
 Values of living conditions index-group

6. ábra. A közlekedési mutatócsoport értékei
 Values of traffic index-group

Az aprófalvak fejlettsége

Az egyes aprófalvak összfejlettségét a mutatócsoportok esetében elért pontszámok összegeként számítottuk ki. A 20 legmagasabb értékkel rendelkező település között csak dunántúliak találhatók, közöttük 7 Veszprém, 3 Vas, 2–2 Győr-Moson-Sopron, Komárom-Esztergom, Somogy és Zala megyei kistélepülés (3. táblázat).

3. táblázat. A 20 legfejlettebb aprófalva Magyarországon

Sorrend	Település	Megye	Méret	Korszerkezet	Gazdaság	Idegenforgalom	Életminőség	Közlekedési helyzet	Összesített fejlettségi pontszám
1.	Szántód	Somogy	161	265	370	340	633	284	2054
2.	Várgesztes	Komárom-E.	276	271	401	150	503	225	1827
3.	Fertőhomok	Győr-M-S.	217	279	297	92	567	271	1723
4.	Paloznak	Veszprém	154	279	341	210	439	283	1705
5.	Balatonszepezd	Veszprém	141	238	326	262	512	205	1685
6.	Balatonudvari	Veszprém	147	277	313	245	408	250	1640
7.	Felsőcsatár	Vas	294	280	289	60	413	251	1587
8.	Veszprémfajsza	Veszprém	148	295	327	68	477	270	1585
9.	Eplény	Veszprém	243	287	293	58	392	311	1584
10.	Kőszegszerdahely	Vas	240	282	297	52	468	236	1575
11.	Szentbalázs	Somogy	282	279	270	45	412	282	1571
12.	Aszófő	Veszprém	145	271	346	160	375	270	1567
13.	Hidegség	Győr-M-S.	143	275	291	64	518	273	1563
14.	Lovas	Veszprém	194	266	321	157	395	227	1560
15.	Söréd	Fejér	272	281	324	22	359	300	1557
16.	Bonyhádvarasd	Tolna	221	276	274	37	500	244	1551
17.	Nagylengyel	Zala	205	273	337	17	426	279	1537
18.	Zalaszentgyörgy	Zala	198	288	294	17	442	292	1531
19.	Velem	Vas	153	265	314	165	421	210	1527
20.	Dunaszentmiklós	Komárom-E.	193	258	296	76	446	245	1513

A legkedvezőbb helyzetű települések egy része idegenforgalmi jellegű, mások pedig a gazdaságilag leginkább prosperáló Nyugat- és Közép-Dunántúli régióban találhatók. A legrosszabb 20 között ugyanakkor 15 Borsod-Abaúj-Zemplén megyében található (köztük a legutolsó Tornabarakony) 3 zalai és 2 somogyi társaságában, amelyek két kivétellel (a jelentős arányú cigánynépességgel rendelkező Pálmajor és Szakácsi) 100 fő alatti lakosságú törpefalvak.

Településméret szerinti elemzés

Az aprófalvak gazdasági-társadalmi különbségeit a földrajzi elhelyezkedésen kívül a településméret is döntően befolyásolja. E tekintetben igen szélsőséges az aprófalvak eloszlása Rőjtökmuzsajtól (500 fő) Tornakápolnáig (8 fő). Amíg azonban korábban egyértelmű kapcsolat állt fenn a települések gazdasági-társadalmi fejlettsége és a településméret között, ma a kép sokkal árnyaltabb (4. táblázat).

4. táblázat. Az egyes mutatók és a településméret összefüggései

Mutató	Méret					Összesen
	401–500	301–400	201–300	101–200	1–100	
Lakónépesség	448,1	348,4	251,5	150,6	67,0	275,5
1990-es népesség az 1960-as %-ában	61,5	60,4	55,8	49,9	36,0	57,1
Vándorlási egyenleg	1,1	1,0	-1,1	-2,0	-5,2	0,1
A kistérség községeinek népesség száma	817,9	715,5	641,6	615,7	533,5	679,5
Általános iskolások száma	19,7	7,2	1,9	1,7	0,0	6,6
Óvodai férőhelyek száma	19,6	9,9	2,7	0,9	0,0	7,2
Születési ráta	11,1	10,9	11,0	10,8	9,2	10,9
Halálozási ráta	17,9	17,9	18,2	19,8	25,6	18,4
Előregedési index	127,4	136,3	138,4	162,5	266,5	139,0
Átlagéletkor	39,5	40,1	40,2	41,7	45,7	40,2
Mezőgazdasági vállalkozók aránya	21,1	22,4	23,2	26,7	31,7	22,8
Munkanélküliségi ráta	9,2	9,1	10,9	11,0	9,8	9,8
Adózók aránya	61,8	63,2	60,1	59,4	63,7	61,6
SZJA-alap	180750	180370	164754	154945	157754	173467
Vállalkozások aránya	6,4	6,4	6,1	6,1	7,5	6,3
Vendégéjszakák száma	359,2	590,1	797,7	130,1	68,9	442,5
Magánüdülők száma	8,9	14,5	15,4	9,4	4,3	11,5
Vendéglátóhelyek száma	1,9	1,8	1,6	0,9	0,5	1,5
Idegenforgalmi adottságok	3,2	3,4	3,3	3,1	3,2	3,2
Laksűrűség	2,51	2,45	2,35	2,14	1,69	2,38
3-és több szobás lakások aránya	46,6	45,5	42,4	38,7	29,9	43,7
Személygépkocsi ellátottság	15,8	16,3	15,7	16,4	17,8	16,0
Vízvezetéssel ellátott lakások aránya	83,0	87,5	85,0	83,0	80,2	84,7
Vezetékes gázzal ellátott lakások aránya	27,9	21,7	18,1	11,6	6,6	21,0
Csatornázott lakások aránya	5,3	4,7	4,4	3,6	3,2	4,6
Telefonellátottság	26,9	28,6	28,4	30,5	36,8	28,4
Intézményi ellátottság	1,5	1,1	0,6	0,3	0,0	0,8
Kiskereskedelmi üzletek száma	4,5	3,8	3,5	2,1	1,4	3,3
A legközelebbi város távolsága (súlyozva)	20,8	15,4	14,0	17,5	7,9	17,0
Megyeszékhely elérhetőségi ideje*	74,6	73,6	81,2	82,5	101,8	77,3
Kistérségközpont időtávolsága*	32,0	34,5	34,5	40,0	46,8	34,6
Kistérségközpontba induló járatszám**	9,4	7,7	7,2	5,0	3,0	7,7

* tömegközlekedéssel; ** autóbusz, vonat

Azok a mutatók, amelyeknél az elmúlt évtizedek folyamatainak közvetlen hatásai tükröződnek (népességváltozás 1960–1990 között, elöregedési index) kifejezetten népességfüggők. Ugyancsak erőteljesen függnak a települések népességétől azok – az elsősorban ellátottságot kifejező – mutatók is, ahol a racionalitás, a gazdaságosság miatt az adott szolgáltatások kiépítése nem lehetséges tetszőlegesen kis népességszám mellett (általános iskolai, óvodai férőhelyek száma, vezetékes gázzal, csatornával ellátott lakások aránya, intézményi ellátottság, kistérségközpontba induló tömegközlekedési járatszám).

Gyakran előfordul az, hogy a 200 fő feletti kategóriák esetében alig van eltérés, ám a 200, és különösen a 100 fő alatti településcsoport számottevően rosszabb helyzetben van a többinél, itt az örökölt hátrányok keverednek az újabb folyamatokkal (halálzási ráta, átlagéletkor, 3 és több szobás lakások aránya, közlekedési elérhetőségi mutatók). Ezzel szemben az aprófalvak gazdasági helyzetét jellemző mutatók esetében a méret szerepe jelentéktelen, ez esetben a regionális elhelyezkedés a döntő (a munkanélküliség mutatói, vállalkozási aktivitás, idegenforgalmi mutatók). Hasonló a születési ráta megoszlása is, ezt azonban két ellentétesen ható tényező eredője – a településméret csökkenésével összefüggő elöregedés, ill. a roma népesség arányának növekedése – okozza.

Végül a személygépkocsi és a vezetékes telefon-ellátottság esetében a településméret csökkenésével egyre kedvezőbb értékekkel találkozhatunk. Figyelemre méltó azonban, hogy a települések életképességét legpontosabban jelző vándorlási egyenleg, ha nem is a korábbi mértékben, de a méret csökkenésével romlik.

Az egyes mutatócsoportok kapcsolata

Az eddigi vizsgálati eredményekből már kiderült, hogy az aprófalvak fejlettségét leginkább az életminőség és a közlekedési helyzet határozza meg, ezt követik a településméretet és a gazdaságot jellemző mutatók. Ezzel szemben az idegenforgalmi fejlettség és a korszerkezet szerepe jóval kisebb. Az egyes mutatócsoportok közötti korreláció, bár csaknem minden esetben pozitív, egyetlen esetben sem erős, azaz az általunk vizsgált tényezők – bár eltérő mértékben -, de csak együtt adhatják meg az aprófalvak valós fejlettségét. Szembeötlő, hogy a legalacsonyabb (két esetben negatív) értékekkel a korszerkezet jelentkezik, mutatva, hogy az aprófalvak esetében a fiatalos korszerkezet nem feltétlenül jelent kedvező társadalmi helyzetet (5. táblázat).

Az aprófalvak típusai

Az aprófalvak mutatócsoportonkénti és méret szerinti elemzése után célszerű meghatározni az aprófalvak lehetséges típusait. A tipizálást clusteranalízis módszerével, a mutatócsoportok értékeinek felhasználásával végeztük, mivel ez az elemzési mód az eredeti 32 mutató mindegyikének egyenkénti felhasználásával értelmetlen ered-

5. táblázat. A mutatócsoportok közötti korrelációs együtthatók értékei

Mutató	Méret	Korszerkezet	Gazdaság	Idegenforgalom	Életminőség	Közlekedési helyzet	Összesített fejlettségi pontszám*
Népességszám	1,00	0,25	0,15	0,06	0,48	0,31	0,64
Korszerkezet	0,25	1,00	-0,28	-0,08	0,01	0,17	0,28
Gazdaság	0,15	-0,28	1,00	0,25	0,53	0,39	0,63
Idegenforgalom	0,06	-0,08	0,25	1,00	0,26	0,13	0,42
Életminőség	0,48	0,01	0,53	0,26	1,00	0,41	0,77
Közlekedési helyzet	0,31	0,17	0,39	0,13	0,41	1,00	0,72
Összfejlettség:	0,64	0,28	0,63	0,42	0,77	0,72	1,00

*A korrelációs együttható számításakor a fejlettség esetében nem a korábban leírt módon számított értéket vettük figyelembe, hanem – mivel az egyes mutatócsoportok eltérő számú adatot foglalnak magukba – a csoportok pontszámait a benne foglalt mutatók számával osztottuk, majd ezeket az értékeket adtuk össze. (A két különböző módon számolt összfejlettség korrelációs együtthatója +0,99.)

ményt hozna. A módszer az aprófalvakat, mint a hatdimenziós tér pontjait értelmezte, s térbeli távolságok számításával hozott létre településcsoportokat (ezek a clusterek). A csoportok kialakításánál a leggyakrabban használt, ún. centroid módszert alkalmaztuk (BELUSZKY P.–SIKOS T. T. 1982; NEMES NAGY J. 1998). Több lehetséges verzió vizsgálata után egy hét clusterből álló beosztás mellett döntöttünk. A egyes clusterekbe került települések főbb adatait a 6. táblázat mutatja.

Két cluster (5. és 6.) foglalja magában az aprófalvak 79%-át, ugyanakkor három speciális helyzetű clusterbe mindössze az aprófalvak 0,2–1,3%-a jutott. Az alábbiakban a clusterek rövid ismertetését adjuk.

1. Balatoni aprófalvak clusterre

Ez a legkisebb cluster, amelybe mindössze két Balaton-parti település, Szántód (Somogy megye) és Balatonszepezd (Veszprém megye) került (7. ábra). Egyoldalú idegenforgalmi jellegüket jól mutatja a vendégéjszakák száma (az összes aprófaluban a kereskedelmi szálláshelyen eltöltött vendégéjszakák 30%-a erre a két községre jut). Az idegenforgalomnak köszönhetően a két kis településről számos gazdasági és életminőségbeli mutató is igen kedvező képet nyújt, így nem meglepő, hogy Szántód az 1., Balatonszepezd az 5. legfejlettebbnek minősülő aprófalva.

2. „Fejlett” aprófalvak clusterre

E mintegy félszáz települést magába foglaló clusterbe szintén igen kedvező helyzetű falvak kerültek. Regionális elhelyezkedése Nyugat-Dunántúl dominanciájú

6. táblázat. A cluster kiválasztott, jellemző adatai

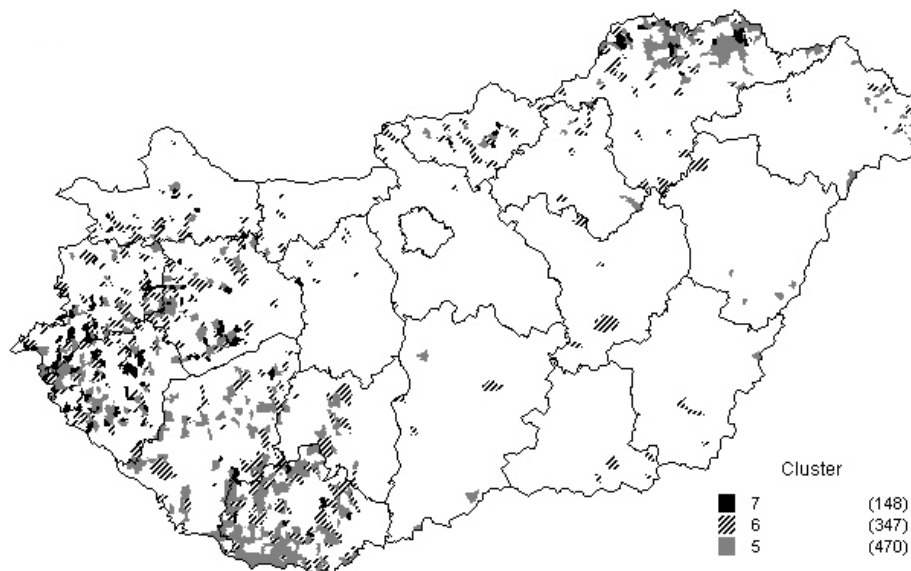
Cluster	1	2	3	4	5	6	7	Összesen
Települések száma	2,0	52,0	13,0	5,0	469,0	347,0	148,0	1036,0
Lakónépesség, összesen	578,0	16196,0	4414,0	120,0	103439,0	134823,0	25820,0	285390,0
Lakónépesség 1990-es népesség az 1960. évi %-ában	289,0	311,5	339,5	24,0	220,6	388,5	174,5	275,5
Vándorlási egyenleg	-25,3	-28,7	-47,2	-73,4	-46,3	-33,6	-50,8	-42,9
Születési ráta	14,3	3,5	-0,3	8,6	-3,1	2,4	1,9	0,1
Halálzási ráta	6,4	8,8	24,4	2,5	11,9	10,4	7,9	10,9
Előregedési index	18,3	17,1	13,8	46,0	19,5	17,8	22,2	18,4
Munkanélküliségi ráta	219,6	186,1	53,2	2860,0	175,8	147,9	300,9	139,0
SZJA-alap (eFt)	3,7	3,8	29,7	14,3	13,4	7,6	5,4	9,8
Vállalkozások aránya	324,1	259,2	55,9	102,5	132,4	195,3	204,4	173,5
Vendégéjszakák száma	21,7	11,6	2,4	4,0	5,3	6,5	8,7	6,3
Idegenforgalmi adottság	73188,0	3661,0	0,0	0,0	108,0	154,0	121,0	443,0
Laksűrűség	9,5	5,4	2,1	3,6	3,0	3,1	3,5	3,2
3 és több szobás lakások aránya	2,3	2,5	3,3	1,0	2,3	2,6	2,0	2,4
Személygépkocsi ellátottság	50,8	57,0	30,6	15,1	41,1	48,3	32,5	43,7
Vezetékes gázzal ellátott lakások aránya	24,3	23,4	4,8	21,3	14,6	16,9	17,9	16,0
Csatornázott lakások aránya	43,0	44,6	1,8	0,0	12,2	27,4	8,1	21,0
Telefonellátottság	83,2	47,7	0,0	0,0	1,5	3,0	0,8	4,6
Intézményi ellátottság	198,5	42,2	11,8	59,4	26,8	28,5	35,2	28,4
Megyeszékhely elérhetőségi ideje*	1,5	1,4	0,5	0,0	0,5	1,4	0,2	0,8
Kistérségközpont időtávolsága*	78,0	56,5	96,9	132,6	93,1	69,4	72,6	77,3
Kistérségközpontba induló járatszám**	24,0	23,4	55,7	100,4	42,5	30,2	34,2	34,6
	25,0	14,5	3,4	0,6	4,3	9,3	6,6	7,7

* tömegközlekedéssel; ** autóbusz, vonat

(23 vasi, 8–8 veszprémi és zalai és 5 Győr-Moson-Sopron megyei település), gazdasági, idegenforgalmi, életminőségbeli és közlekedési mutatói is átlagon felüliek. A legmagasabb összpontszámmal rendelkező 20 község közül 15 ide tartozik.

3. Elcigányosodó aprófalvak cluster

Mintegy tucatnyi település alkotta csoport, szélsőséges adatokkal. Gazdasági mutatóik a legrosszabbak, de az életminőségi és közlekedési mutatóik is jóval átlag alattiak. Ugyanakkor születési rátájuk több mint kétszerese, előregedési indexük

7. ábra. Az aprófalvak típusai Magyarországon (5., 6., 7. Cluster)

Types of the small villages in Hungary (Cluster No. 5, 6, 7)

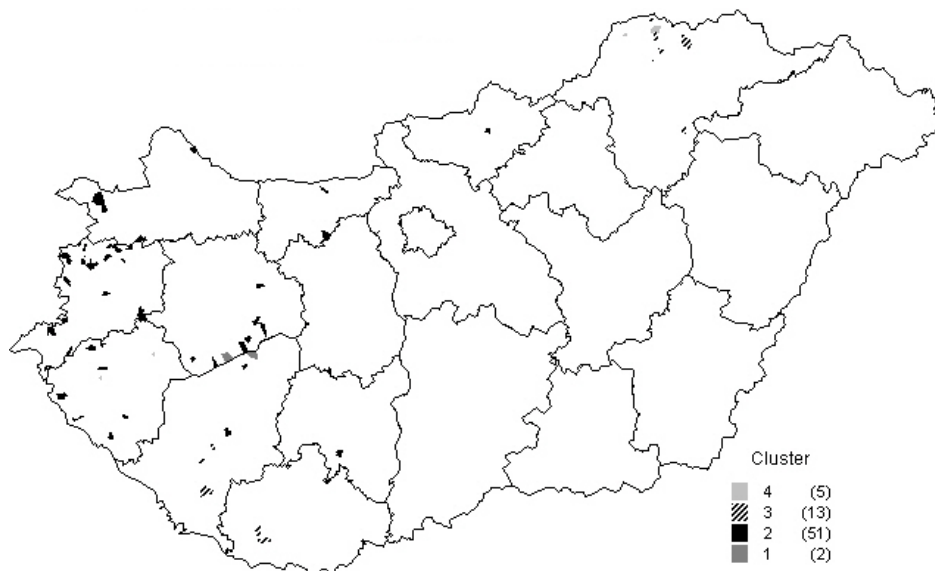
harmada az aprófalvak átlagának. 7 borsodi kisközség (pl. Csenyéte, Kiscséc, Bódvalenke, Fáj) mellett 3 somogyi (Kisbajom, Pálmajor, Rinyabesenyő), 2 baranyai (Gilvánfa, Sumony) és 1 szabolcs-szatmár-beregi (Kispalád) alkotja, mindegyikben igen magas arányú (általában 50% feletti) roma népességgel.

4. Törpefalvak cluster

A clustert 5 törpefalva (Debréte, Tornabarakony és Tornakápolna Borsodból, Iborfia és Zalaköveskút Zalából) alkotja, átlagos lakónépességük 24 fő. Mértetüknek megfelelően kedvezőtlen a demográfiai, gazdasági, közlekedési helyzetük és az infrastrukturális ellátottságuk, ugyanakkor a személygépkocsi- és telefonellátottságuk, valamint a vándorlási egyenlegük átlag feletti.

5. Tipusos aprófalvak cluster

A legtöbb (470) településből álló cluster különösen a kevésbé fejlett aprófalvas vidékeken (Baranya, Somogy, Borsod-Abaúj-Zempén és Szabolcs-Szatmár-Bereg megyékben) jellemző, de ide tartozik az Alföld aprófalvainak harmada is (8. ábra). E településekre jellemző leginkább az „aprófalvas-szindróma”. Gazdaságuk, korszerke-

8. ábra. Az aprófalvak típusai Magyarországon (1., 2., 3., 4. Cluster)

Types of the small villages in Hungary (Cluster No. 1, 2, 3, 4)

zetük, életminőségbeli és közlekedési helyzetük még az aprófalvak átlagánál is valamelyest rosszabb. A legegységesebb foltot a clusteren belül az Ormánság, a Cserehát, a Zempléni-hegység vidéke és Külső-Somogy alkotja.

6. „Kevésbé apró” falvak clusterre

A mintegy 350 ide tartozó település területi eloszlása a legegyszerűsebb. Domináns clustert alkotnak a nem aprófalvas megyékben (Alföld, Nógrád és Heves megyék, továbbá Közép-Dunántúl), ill. az aprófalvas megyék közép- vagy kisfalvas vidékein (Mohács környéke, Bakonyalja, Putnoki-dombság). Elsősorban nagyobb méretűeknek (389 fő) köszönhető az átlagnál valamivel kedvezőbb gazdasági, közlekedési és ellátottságbeli helyzetük. A 6. cluster jelentőségét az adja, hogy az ide tartozó településekben él az aprófalvak népességének csaknem fele (47%). A 20 legfejlettebb aprófaluból 3 (Felsőcsatár, Szentbalázs, Söréd) e cluster tagjai.

7. Felzárkózó aprófalvak clusterre

Az ide tartozó mintegy másfélszáz község harmada Zala, 40%-a pedig Vas, Veszprém és Győr-Moson-Sopron megyékben található. A korábbi évtizedek elván-

dorlásainak negatív hatásai kis méretükben (175 fő), előregedett népességükben és kedvezőtlen infrastrukturális ellátottságukban tükröződnek vissza. Ugyanakkor földrajzi előnyüket kihasználva közlekedési helyzetük átlagos, a gazdasági mutatók terén pedig csak az első két cluster településeinek értékei kedvezőbbek.

Összegzés

A rendszerváltást követő gazdasági-társadalmi átalakulás alaposan átrendezte az ország folyamatosan bővülő aprófalvas településállományát. Az örökölt hátrányokból és az alacsony népességszámból eredő problémák ugyan összekapcsolják az aprófalvakat, ám a gazdasági és életminőségi, de részben a demográfiai tényezők esetében az újonnan létrejött, elsősorban regionális különbségek már erősebb befolyásoló tényezőt jelentenek.

Így szemben a korábbi vizsgálatokkal (BELUSZKY P.–SIKOS T. T. 1982; TÓTH K. 2000), ahol alapvetően a méret differenciálta az aprófalvakat – napjainkban az aprófalvak fejlettségbeli eltéréseit magyarázó két legfontosabb tényező közül a területi elhelyezkedés szerepe fokozatosan erősödik a településmérettel szemben.

Az általunk lehatárolt hét cluster közül három esetében (4, 5, 6) a méret, továbbá háromnál (1, 2, 7) a fekvés a döntő, a 3. clusternél pedig az eddigi tipizáláshoz képest új elem, a roma népesség aránya a meghatározó.

Úgy tűnik tehát, hogy az aprófalvas településállományon belül egyre nagyobb különbségek alakulnak ki, ám annak megállapítása, hogy a teljes faluállományon belül továbbra is a különbségek dominálnak, avagy az aprófalvak nagy része ezután is egységes csoportot alkot-e, további vizsgálatot igényel.

IRODALOM

- BALOGH A. 2000. Regionális különbségek az aprófalvak és munkanélküliségük megítélésében a kör-mendi és az edelényi kistérség példáján. – Diplomamunka, Szeged.
- BELUSZKY P. 1988. A kistelepülésekről - településtudományi megközelítésben. – In: SÜKÖSD F. (szerk.): Aprófalvak közéleti és ifjúsági, Pécs, pp. 72–91.
- BELUSZKY P.–SIKOS T. T. 1982. Magyarország falutípusai. – Akadémiai Kiadó, Bp. 180 p.
- CSATÁRI B. 2000a. A magyarországi kistérségek vidékiségi-kritériumai. – In: HORVÁTH GY.–RECHNITZER J. (szerk.): Magyarország területi szerkezete és folyamatai az ezredfordulón. MTA RKK Pécs.
- CSATÁRI B. 2000b. A vidéki sokszínűség és a magyar területfejlesztési kistérségek. – In: Integrált vidékfejlesztés. V. Falukonferencia, MTA RKK Pécs, pp. 441–449.
- ENYEDI GY. 1980. Falvaink sorsa. – Akadémiai Kiadó, Bp.
- ENYEDI GY. 1996. Regionális folyamatok Magyarországon. – Hirschler Rezső Szociálpolitikai Egyesület, Bp.
- KOVÁCS K. 1990. Az urbanizáció alulnézetből. – In: TÓTH J. (szerk.): Tér-Idő-Társadalom. MTA RKK, Pécs. pp. 272–303.

- KOVÁCS K. 1999. A szuburbanizációs folyamatok a fővárosban és a budapesti agglomerációban. – In: BARTA GY.–BELUSZKY P. (szerk.): Társadalmi-gazdasági átalakulás a budapesti agglomerációban I. Regionális Kulturális Alapítvány, Bp.
- KULCSÁR V. szerk. 1976. A változó falu. – Gondolat Kiadó, Bp.
- NEMES NAGY J. 1998. A tér a társadalomkutatásban. – Hirschler Rezső Szociálpolitikai Egyesület, Bp., 261 p.
- SIKOS T. T. 1990. A lakossági infrastruktúra problematikája az aprófalvas térségekben. – In: TÓTH J. (szerk.): Tér-Idő-Társadalom. Pécs. pp. 304–315.
- TÓTH K. 2000. A falusi életkörülmények változása Magyarországon. – In: Geográfus Doktoranduszok IV. Országos Konferenciája. Konferenciakötet (CD), SZTE, Szeged.

Egy lektor tűnődései

Nem tartom pontosan számon, de úgy gondolom, hogy meglehetősen hosszú szakmai pályafutásom során több tucat munka megjelenését próbáltam segíteni hivatalos, vagy éppen „illegális” lektorként. Jóllehet ez a munkálkodás elég gyakran nem tartozik a lélekemelő tevékenységek közé, mégis szívesen vállalom, mert alapjaiban még nem rendült meg bennem az a hit, hogy lektorálással lehet javítani a végtermék minőségén.

Ez annak ellenére így van, hogy az elmúlt évtized tapasztalataim szerint a hazai geográfiaiban a lektori tevékenység erős leértékelődését, egyre gyakrabban közönséges semmibevételét hozta magával. Szaporodnak az olyan esetek, amikor a szerző és/vagy kiadó a lektor egyetlen javaslatát sem veszi figyelembe, s a sürgető határidőre való hivatkozással az ugyancsak jobbításra szoruló kézirat jut a nyomdafesték közelébe. Ezzel addig talán nem is lenne baj, amíg a szerző és a kiadó maga vállalja a megjelentetés szakmai és egyéb következményeit, de általában nem ez történik: a lektor annak ellenére név szerint szerepel a kiadványban, hogy véleményét teljesen figyelmen kívül hagyták. Így neve valóban csak „árúvédjegy”, s feltüntetése kizárólag a felelősség megosztását szolgálja.

Ezekben az esetekben a lektor lényegében teljesen kiszolgáltatott helyzetbe került, s valójában csak egyet tehet: ebben a konstellációban az életben többet lektorálást nem vállal. Ez viszont nem teljesértékű megoldás, ezzel a lektorálás említett problémái még nem oldódnak meg. Ez annál is inkább így van, mert a szakmai közvélemény azért figyelemmel kíséri a lektori munkát, s esetenként felveti a lektor felelősségének kérdését.

A magam részéről ezt az elmúlt néhány évben kétszer is éreztem, s mivel egyik esetben sem volt pozitív a végkicsengés, át kellett gondolnom ilyen irányú tevékenységem. Az első – számomra megdöbbentő – megszólításom ahhoz a néhány évvel ezelőtti plágium-ügyhöz kötődött, ami nem éppen kedvező színben tüntette fel a hazai társadalomföldrajzot. Az ennek kapcsán kialakult hosszú, a bíróságot is megjárta vita egyik fordulójában a sarokba szorított pagizátor felsorolta azokat, akik szerinte a plágiumért felelősek voltak. Ezek között elég jelentős súllyal a lektor is szerepelt, s mivel az ominózus művet egyedül lektoráltam, nem volt nehéz magamra ismerni. Nevem kevéssé nemes anyaggal való bekenése azért is rosszul esett, mert a kötetnek hivatalosan csak a lektorra voltam ugyan, ténylegesen azonban – baráti és kollegiális alapon – több fejezetet szerkesztettem is, így az eltulajdonítás áldozatául esett iparföldrajzi részt is.

Így mindenképpen el kellett gondolkodnom, hogy valóban felelősség terhel-e az ügyben? Itt a kulcskérdés nyilván az, hogy a lektor feladatai közé tartozik-e a plágium felismerése és leleplezése? Hát erre bizony nem tudtam egyértelmű választ adni. Azt mindenesetre nagyon szomorúnak tartom, s szakmai morálunk jelentős süllyedéseként értelmezem, hogy ez a kérdés egyáltalán felme-